

Andrzej Bieńkowski

Agroturystyka i turystyka wiejska jako szansa rozwoju gmin na terenach rustykalnych

Historyczne aspekty turystyki wiejskiej

W trudnej sytuacji ekonomiczno-społecznej polskiej wsi i rolnictwa poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania staje się nakazem chwili. Dla wielu upadających, bądź będących w słabej kondycji finansowej, gospodarstw agroturystyka i turystyka wiejska jawi się jako szansa przetrwania i odbudowy swojej pozycji. W makroskali sytuacja wydaje się korzystna, ponieważ coraz większą popularność zdobywa wypoczynek w środowisku wiejskim. Od kilkunastu lat obserwujemy rosnące zainteresowanie tym rodzajem spędzania wolnego czasu.

Turystyka realizowana na obszarach wiejskich i wykorzystująca istniejące tam zasoby naturalne, w naszej rzeczywistości nie jest zjawiskiem nowym. W XIX w. znane były „letniska”, „wsie letniskowe”, „wywczasy”, „wczasy pod gruszą” czy „wyjazdy do wód”, jako tradycyjna forma wypoczynku wielu mieszkańców miast oraz elit intelektualnych. Bliski kontakt z przyrodą zawsze wywierał dobroczynny wpływ na psychofizyczną kondycję człowieka, jego stosunek do otaczającego świata oraz wychowanie proekologiczne. Turystyka stopniowo stawała się polem mediacji pomiędzy człowiekiem a naturą.

Pierwsze lata po II wojnie światowej przyniosły rozwój turystyki masowej, zorganizowanej i dotowanej przez państwo, a więc praktycznie przeznaczonej dla każdego. Przedwojenne „wywczasy” zostały zastąpione określeniem „wczasy pracownicze”, głównie za sprawą utworzonego w 1948 r. Centralnego Biura Wczasów. Na podkreślenie zasługuje, że dominującą pozycję w jego ofercie stanowiły wsie oraz niewielkie miejscowości położone w regionach szczególnie atrakcyjnych przyrodniczo. Także działająca od 1937 r. Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa „Gromada” zapoczątkowała zorganizowaną turystykę wiejską.

Poddawane coraz bardziej intensywniej eksploatacji turystycznej środowisko naturalne zaczęło drastycznie zmieniać swoje oblicze. Klasycznym przykładem takich deformacji było stopniowe przekształcanie tradycyjnej wsi, czy też ustronnego zacisznego jej otoczenia w wieś letniskową (Maciąg 1996). Ta ostatnia jawiła się najczęściej jako skupisko letnich domów wypoczynkowych, najczęściej pustych przez większość roku, oraz oszczędnych inwestycji przystosowujących istniejącą już infrastrukturę wsi i małych miasteczek do potrzeb turystyki masowej. Z tak zorganizowanego wypoczynku korzyści dla społeczności lokalnej były niewielkie, a to dlatego, że w praktyce stawała się ona biernym uczestnikiem bądź jedynie obserwatorem tego zjawiska. Kadra obsługująca sezonową turystykę w większości pochodziła z zewnątrz, a zarobione pieniądze odpływały najczęściej do instytucji organizujących ten ruch.

Zatem funkcjonowanie turystyki w środowiskach wiejskich czy małomiasteczkowych niewiele miało wspólnego z udziałem ich mieszkańców w jej organizacyjnym i finansowym aspekcie. Poza tym nikt nie pytał lokalnej społeczności, jak ona wyobraża sobie własny udział w kreowaniu ruchu turystycznego w środowisku, w którym żyje i pracuje, chociażby poprzez przekazywanie jego uczestnikom własnych kulturowych, społecznych czy przyrodniczych wartości.

Reasumując, w dobie realnego socjalizmu obraz turystyki wiejskiej kojarzył się najczęściej z niską opłacalnością dla mieszkańców oraz ich niewielkim udziałem w jej tworzeniu, zanieczyszczonym, często zdegradowanym środowiskiem przyrodniczym i kulturowym, kilkumiesięczną pustką po wyjeździe turystów i oczekiwaniem na kolejny, może lepszy sezon¹.

W warunkach gospodarki rynkowej turystyka wiejska wraca niejako do swoich korzeni, stając się jednym ze sposobów rewitalizacji terenów rustykalnych. Wraz z usługami turystycznymi powstają nowe miejsca pracy, ulega zmianie świadomość mieszkańców, rośnie poszanowanie i zainteresowanie środowiskiem naturalnym jako warunkiem rozwoju tego ruchu. Agroturystyka postrzegana jest również jako jeden z elementów wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, a jednocześnie alternatywne źródło dochodów.

¹ Środowisko wiejskie traktowało turystów jak „stonkę” i to określenie weszło na stałe do słownictwa tych czasów.

Agroturystyka i turystyka wiejska – zagadnienia definicyjne

W programie modernizacji i restrukturyzacji terenów wiejskich oraz samego rolnictwa, jak również w wielofunkcyjnym modelu rozwoju wsi, istotne znaczenie przypisuje się dwu formom usług turystycznych – *agroturystyce* oraz *turystyce wiejskiej*. To zróżnicowanie posiada istotne znaczenie merytoryczne, jak również porządkujące. W powszechnym obiegu funkcjonuje zwykle jedno określenie – agroturystyka (agroturyzm) – mające wyjaśnić całość zagadnienia organizacji usług turystycznych na wsi. Odrębne podejście do agroturystyki i turystyki wiejskiej spotykamy zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej. Według M. Dębniowskiej i M. Tkaczuk (1997), jak również B. Gomółki (2000), agroturystyka jest podklasą szerszego zjawiska, jakim jest turystyka wiejska. Pierwsze pojęcie kojarzone jest więc z formami turystyki wiejskiej związanymi bezpośrednio z rolnictwem. Natomiast za turystykę wiejską uznaje się wszystkie te formy turystyki, które spotykamy na obszarach wiejskich. Są one dostosowane do istniejących tam warunków, jak również umożliwiają najbardziej racjonalne wykorzystanie naturalnych zasobów środowiska wiejskiego. Podobne rozróżnienie używane w krajach anglosaskich podaje brytyjski *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa* (Medlik 1995).

Agroturystyka (*agricultural tourism* lub *farm tourism*) to według *Leksykonu*: turystyka wakacyjna (*holiday vacation*) wykorzystująca gospodarstwa wiejskie. Może ona przybierać różne formy, ale zawsze obejmuje zakwaterowanie, a często również inne usługi (*service*). Dwie podstawowe jej formy stanowią zakwaterowanie z obsługą bezpośrednio w gospodarstwie lub jego najbliższym otoczeniu (*service accommodation*), oraz zakwaterowanie z własną obsługą na terenach należących do gospodarstwa, np. w domkach, w pojazdach kempingowych i na polach namiotowych gospodarstwa (*self-catering accommodation*). Agroturystyka jest formą turystyki wiejskiej w szerszym znaczeniu (*rural tourism*). W wielu krajach, zwłaszcza w Ameryce Północnej, ta forma turystyki jest określana jeszcze innymi nazwami: *agricultural tourism*, *agritourism* czy *vacation farm tourism*.

Turystyka wiejska (*rural tourism*) natomiast, to głównie turystyka wakacyjna skoncentrowana na obszarach wiejskich (Medlik 1995). Chociaż nie jest ona zjawiskiem nowym, cieszy się ostatnio sporym zainteresowaniem, jako jeden ze sposobów zwiększania dochodów oraz

zatrudnienia. Przyczynia się także do dywersyfikacji (*diversification*) lokalnej gospodarki. Często jest utożsamiana z agroturystyką (*farm tourism*), lecz turystyka wiejska jest pojęciem szerszym i obejmuje także rozwój szlaków turystycznych, miejsc na pikniki, centrów informacyjnych, muzeów rolniczych i folklorystycznych oraz innych instytucji związanych z szeroko rozumianą kulturą rustykalną (Medlik 1995).

Rozróżnienie agroturystyki i turystyki wiejskiej pozwala uporządkować wiele problemów związanych z turystyką w tym środowisku². Jeżeli agroturystyka wymaga jedynie przygotowania samej kwatery i ewentualnie pewnego zakresu usług realizowanych przez gospodarstwo rolne na rzecz przyszłych turystów, to turystyka wiejska związana jest z rozbudową, czy wręcz budową od podstaw, całej infrastruktury technicznej, ekonomicznej i społecznej, skoncentrowanej na obszarach wiejskich. Agroturystykę można więc traktować jako bieżącą odpowiedź poszczególnych gospodarstw rolnych na specyficzne potrzeby rynku. Innymi słowy popyt na takie usługi oddziałuje bezpośrednio na ich powstawanie oraz aktywną promocję. Inaczej jest w przypadku turystyki wiejskiej. Staje się ona jednym z narzędzi restrukturyzacji i modernizacji regionów o podupadłym i zacofanym rolnictwie. Jej celem nie jest więc (jak w przypadku agroturystyki) zaspokajanie bieżących potrzeb rynku, lecz przebudowa struktury gospodarczej wsi, jej dywersyfikacja. Stąd w programach restrukturyzacyjnych gmin turystyka wiejska zajmuje (obok agroturystyki) poczesne miejsce.

Tworzenie turystyki wiejskiej jest działaniem długofalowym, wiąże się z koniecznością uruchomienia często dużych środków finansowych. Jeżeli więc efekty poczynąń agroturystycznych mają charakter spektakularny, są widoczne niemal natychmiast, to działania w zakresie turystyki wiejskiej mogą się uwidocznić dopiero po kilku czy kilkunastu latach. Niemniej pomiędzy tymi pojęciami istnieje sprzężenie zwrotne. Gospodarstwa agroturystyczne zmieniają turystyczne oblicze wsi – i odwrotnie, turystyka wiejska rozszerza pole działania i możliwości tych pierwszych. Jeżeli rozważania odniesiemy do praktycznych działań w tym zakresie, to w języku lokalnych liderów czy przedsiębiorców, w tym

² Jeszcze do końca 1997 r. rozróżnienie agroturystyki od zwykłej turystyki (w kwaterach nierolniczych) miało charakter formalnoprawny. Wszelkie formy usług turystycznych oferowanych przez właścicieli gospodarstw rolnych powyżej 1 ha były kwalifikowane jako agroturystyka. To kryterium miało wyłącznie charakter funkcjonalny. Służyło bowiem do wyznaczenia granicy pomiędzy tymi, którzy mieli prawo do zaciągania preferencyjnych kredytów agroturystycznych i tymi, którzy takich uprawnień nie posiadali. Zamknięcie tej linii kredytowej (o specjalnej stopie oprocentowania) spowodowało, że ta definicja agroturystyki przestała być użyteczna.

także zajmujących się turystyką, nie rozróżnia się agroturystyki od innych form turystyki na wsi. Pod pojęciem agroturystyka, rzadziej turystyka wiejska, kryją się wszelkie formy turystyki kojarzonej ze środowiskiem rustykalnym, zwłaszcza wtedy, kiedy stanowi ona ogniwo polityki regionalnej. Jednocześnie w literaturze coraz częściej podkreśla się związek turystyki z ekologią i humanistyką, stąd różne odmiany tzw. turystyki alternatywnej, która funkcjonuje pod takimi określeniami, jak: turystyka zielona, defensywna, zorientowana ku naturze, łagodna, delikatna, ekologiczna, prosta, wiejska, agrarna, farmerska czy dyskretna (por. Drzewiecki 1992).

Agroturystyka jest coraz częściej postrzegana jako czynnik restrukturyzacji i aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich. Nie należy jej jednak traktować jako panaceum na wszelkie problemy danego regionu, powiatu, gminy czy wsi. Popyt na tego rodzaju usługi, przy ciągłej tendencji wzrostowej, nie jest duży i trudno spodziewać się tu radykalnych zmian. Niemniej, jeżeli turystykę wiejską (w tym agroturystykę) potraktujemy jako jedno z ogniw kompleksowego procesu restrukturyzacji, to obraz polskiej wsi zacznie ulegać korzystnym zmianom. Ta kompleksowość podejścia dotyczy zarówno oddziaływania turystyki na rolnictwo, jak również wpływu rolnictwa na turystykę. Sprzężenie zwrotne pomiędzy tymi dwiema funkcjami obszaru, a więc funkcją turystyczną i rolniczą, zapewnia właściwe ich współdziałanie w regionie.

Społeczno-ekonomiczne i kulturowe funkcje turystyki wiejskiej

Okres transformacji systemowej szczególnie boleśnie dotknął rolników i pozostałych mieszkańców obszarów wiejskich, przyczyniając się do wzrostu bezrobocia i znacznego spadku dochodów. W wyniku likwidacji nierentownych zakładów funkcjonujących na wsi, jak również PGR-ów, tradycyjne bezrobocie ukryte zostało w latach 90. XX w. zasilone przez pracowników upadających jednostek oraz tzw. chłoporobotników. Rzeczywisty poziom bezrobocia w tym środowisku jest trudny do zmierzenia (niezależnie od tego, jakimi metodami pomiaru będziemy się posługiwali), właśnie ze względu na bezrobocie ukryte, którego nie jesteśmy w stanie uchwycić. Trudności z jego zwalczaniem związane są również z małą mobilnością mieszkańców wsi.

Szeroko rozumiana turystyka wiejska może stanowić w pewnym zakresie odpowiedź na powyższe zagadnienie, jeżeli postrzegamy ją jako pozarolniczą działalność wpływającą na zmniejszenie bezrobocia.

W Polsce około 66% powierzchni (206 tys. km²) posiada warunki korzystne dla rozwoju turystyki (por. Jaźwińska, Sikorska-Wolak 2000). Atrakcją tych terenów są głównie bogate zasoby środowiska przyrodniczego w postaci dużego zalesienia, czystego powietrza, malowniczo położonych jezior i cieków wodnych, pomników przyrody, rezerwatów oraz zabytków architektonicznych. Są to głównie tereny górskie, podgórskie, pojezierza i obszary puszczańskie. Jednocześnie za upowszechnianiem turystyki³ w tych regionach przemawiają ograniczone możliwości rozwoju rolnictwa, wynikające z niskiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (gleby V i VI klasy), małego udziału gruntów ornych i będącej ich konsekwencją niskiej efektywności produkcji.

Turystyka wiejska w praktyce przybiera różne formy:

1. Wypoczynek w ośrodkach wczasowych – nowych i starych, adaptowanych przez sektor prywatny (przejęte jako mienie niechciane, po upadających przedsiębiorstwach państwowych). Ich związek ze wsią, gospodarstwem rolnym i agroturyzmem jest niewielki. Jednak to one, jak na razie dysponują zapleczem sportowo-rekreacyjnym (w postaci strzeżonych kąpielisk, basenów, wypożyczalni sprzętu wodnego, kortów tenisowych, pól golfowych, boisk sportowych czy stadnin koni), a także zapleczem gastronomicznym (restauracje, kawiarnie, kluby) i kulturowym (czytelnie, biblioteki, sale kinowe i telewizyjne). Z tej infrastruktury mogą korzystać i korzystają w coraz szerszym zakresie letnicy zakwaterowani w gospodarstwach wiejskich.

2. Zakwaterowanie w typowych gospodarstwach rolnych, wraz z korzystaniem z ich infrastruktury i usług dodatkowych, takich jak: wyżywienie, jazda konna, bryczki, zbieranie i suszenie grzybów – typowe gospodarstwo agroturystyczne.

3. Zakwaterowanie w gospodarstwach, które nie prowadzą działalności rolniczej, ale dysponują wymaganym arealem ziemi i dzięki temu zachowują miano gospodarstwa. W tym przypadku turyści korzystają lub nie z posiadanego przez gospodarstwo wyposażenia technicznego.

4. Zakwaterowanie w budynkach położonych poza zabudowaniami gospodarczymi.

5. Pobyt na polach biwakowych.

6. Zakwaterowanie na kempingach.

7. Zakwaterowanie we własnych domkach letniskowych lub korzystanie z takich domków należących do rodziny lub znajomych.

³ Może ona przybierać postać turystyki wypoczynkowej, tranzytowej, biznesowej czy kulturowej.

Oczywiście, poszczególne formy turystyki wiejskiej w różnym stopniu angażują miejscową siłę roboczą, a więc także wpływają na zmniejszenie bezrobocia. Najczęściej spotykane gospodarstwa agroturystyczne aktywizują nie tylko gospodynie domowe, ale również całe rodziny. Z szacunkowych danych wynika, że takie gospodarstwo uruchamia na terenie wiejskim około 10 nowych miejsc pracy, a każde z nich wymaga zaledwie 40% nakładów potrzebnych do utworzenia miejsca pracy np. w przemyśle przetwórczym (por. Jaźwińska, Sikorska-Wolak 2000, Kmita 1994). Oddziaływanie turystyki na bezrobocie jest sprawą oczywistą i może przybierać postać bezpośredniego lub pośredniego w nią zaangażowania ze strony ludności wiejskiej.

W pierwszym przypadku szeroko rozumiane usługi realizowane przez społeczność lokalną na rzecz turystów dotyczyć mogą: wynajmu kwater i całego zaplecza gastronomicznego, obsługi centrów informacyjnych o regionie⁴ i związanych z tym usług przewodnickich, wypożyczania sprzętu sportowego i turystycznego, jak również przechowywania tego sprzętu po sezonie, opieki nad dziećmi, usług transportowych na rzecz turystów, czy usług mechanicznych związanych z prywatnymi środkami transportu. Pośrednie włączenie społeczności lokalnej w działania na rzecz turystyki może przybierać postać: zabezpieczania w surowce roślinne i zwierzęce (zwiększona podaż), przygotowania półproduktów i produktów dla turystów, obsługi handlowej, obsługi marketingowej ruchu turystycznego, prac porządkowych, usług remontowych, budowlanych i innych związanych z infrastrukturą turystyczną, czy produkcji wyrobów rękodzieła artystycznego.

Animatorzy turystyki wiejskiej muszą pamiętać, że popyt na taki wypoczynek zależy od jakości świadczonych usług oraz sprawnego funkcjonowania systemu informacyjno-dystrybucyjnego. Wraz z rozszerzeniem usług turystycznych formy zarobkowania i angażowania w nie miejscowej ludności będą ulegały zmianom, podobnie jak zmieniać się będą upodobania turystów.

W wysoko rozwiniętych krajach Europy Zachodniej 60% gospodarstw czerpie swoje dochody z pracy poza rolnictwem, w tym często dominującą pozycję stanowi obsługa ruchu turystycznego (Niemcy, Austria, Szwajcaria). W Polsce, w wyniku kryzysu terenów rustykalnych

⁴ Dotyczy to zwłaszcza informacji na temat dziedzictwa kulturowego, a więc miejsc o uniwersalnej wartości z historycznego, estetycznego, etnologicznego czy antropologicznego punktu widzenia, oraz dziedzictwa przyrodniczego, a więc miejsc lub obszarów przyrodniczych o uniwersalnej wartości z punktu widzenia nauki, ochrony środowiska czy naturalnego piękna.

(i to w wymiarze ekonomicznym, społecznym, demograficznym, ekologicznym czy kulturowym), poszukuje się możliwości ograniczenia jego różnorodnych, często kumulujących się, negatywnych skutków. W tej sytuacji turystyka traktowana jest jako jeden z instrumentów rewitalizacji terenów wiejskich, a jej wpływ na poprawę materialnych warunków bytu rodziny nie podlega dyskusji.

Znaczenie szeroko rozumianych usług turystycznych dla środowiska wiejskiego posiada w tym przypadku charakter wymierny. Pojawiają się nowe miejsca pracy, maleje bezrobocie, rosną dochody gospodarstw, zmienia się infrastruktura. Turystyka wiejska, jak każda dziedzina przedsiębiorczości, wymaga zaangażowania określonych środków finansowych. Trzeba ponieść koszty, zanim nakłady zaczną przynosić określone efekty. Z jednej strony, mieszkańcy wsi w większości są świadomi znaczenia turystyki jako dodatkowego źródła zarobkowania czy zmniejszania bezrobocia, a z drugiej strony wykazują bardzo zróżnicowaną aktywność w podejmowaniu konkretnych działań organizacyjnych związanych z tego typu usługami.

Sytuacja ta jest efektem wzajemnego oddziaływania różnych zachowań, wynikających głównie z: braku środków finansowych na rozwój inwestycji turystycznych, niskich kwalifikacji rolników w zakresie prowadzenia usług agroturystycznych i działalności gospodarczej zgodnie z zasadami marketingu i wolnego rynku, dużego ryzyka takich działań, niskiego standardu wyposażenia domów wiejskich, słabego poziomu infrastruktury technicznej w środowisku rustykalnym. Takie podejście do turystyki może być częściowo odzwierciedleniem negatywnego stosunku tego środowiska do samych turystów, którzy wielu mieszkańcom wsi kojarzą się z hałasem, degradacją przyrody czy przenoszeniem zjawisk patologicznych. Poza tym społeczność obszarów wiejskich wykazuje, pokoleniowo zakodowany, zachowawczy dystans do wszelkich działań, które nie są związane z produkcją rolną. Natomiast trudna sytuacja ekonomiczna, w jakiej znalazło się wiele gospodarstw, nie wymusza na nich zwiększonej przedsiębiorczości. Te zachowania i postawy mają uwarunkowania historyczne, dlatego wszelkie zmiany powinny być skorelowane z głębokimi przeobrażeniami mentalnymi środowisk wiejskich (Bieńkowski 2000).

Znaczenie turystyki dla obszarów rustykalnych może mieć również charakter niewymierny. Ta płaszczyzna jest rzadziej analizowana, a pokazuje skutki omawianego zjawiska w tradycji, kulturze, sztuce, moralności czy obyczajach danego środowiska. Oddziaływanie agroturystyki w aspekcie społeczno-kulturowym wiąże się z zagadnieniem tzw.

akulturacji⁵, czyli w tym przypadku akceptacji innych systemów wartości i wzorów zachowań przez mieszkańców wsi. Akulturacja rodzi wiele pytań i wątpliwości natury socjokulturowej, a mianowicie: czy jest w ogóle pożądana, czy wnosi postęp na obszarach wiejskich, czy, jak twierdzi wielu, niszczy oryginalność wsi.

Kryzys terenów rustykalnych, wzmacniany dodatkowo trudnościami transformacji systemowej, może być łagodzony przez odwoływanie się do najcenniejszego zasobu wsi, jakim pozostaje środowisko przyrodnicze i kulturowe. Z nim wiązana jest szansa przetrwania, jak również umacnianie i budowanie przez wieś swojej tożsamości i pomyślności, i to nie tylko dlatego, że stanowi ono bazę działalności czysto rolniczej, ale głównie ze względu na to, że w dzisiejszym, zurbanizowanym świecie przypisuje się mu istotne miejsce w szeroko rozumianej rekreacji. Wieś dość powszechnie kojarzona jest z enklawą spokoju i ciszy, a ponieważ ludzie coraz bardziej tęsknią za naturą, tam mogą znaleźć wartości niespotykane w żadnym innym środowisku. W tym znaczeniu aspekt społeczno-kulturowy turystyki wiejskiej tworzy platformę, na której spotykają się różne informacje, wartości i poglądy.

Z jednej strony mieszkańcy miast przybywają z pewnymi stereotypowymi wyobrażeniami wsi, której symbolem pozostaje gospodarstwo rolne, a która utożsamiana jest z przestrzenią, związkiem człowieka z przyrodą, przychylnym środowiskiem, produkcją świeżej i zdrowej żywności czy życiem w rytmie wolno dokonujących się przemian. W wielu przypadkach taka właśnie wizja wsi nie ma nic wspólnego z rzeczywistością. Z drugiej jednak strony mieszkańcy wsi, ze swoimi tradycjami, kulturą, odmiennym stylem życia, mogą czuć się zepchnięci na margines.

To zderzenie rodzi, chociaż nie musi, różnorakie komplikacje i zagrożenia. Środowiska wiejskie, które w turystyce widzą szansę na restrukturyzację, nie mogą przejawiać biernej, oczekującej postawy. W zetknięciu zróżnicowanych światów mieszkańców miasta i wsi, ci ostatni muszą w sposób godny i partnerski reprezentować swoje środowisko. Z tym wiąże się potrzeba kultywowania, pielęgnowania oraz prezentowania regionu z całym bogactwem jego walorów kulturowych (obyczaje, stroje ludowe, wyroby artystyczne, regionalna kuchnia).

⁵ Akulturacja (*aculturation*) termin socjologiczny opisujący proces i rezultaty wymiany między różnymi kulturami; w rezultacie jedna lub obie kultury ulegają przekształceniom przez przyjęcie nowych wzorów, tak jak ma to miejsce np. między odwiedzającymi a mieszkańcami obszarów rustykalnych w przypadku podróży i turystyki (por. Medlik 1995, Dudek-Wojtyła 1997).

Efektywność takich zabiegów rośnie i nabiera społecznego znaczenia, kiedy umacnianie tożsamości kulturowej regionu połączone jest z działaniami w zakresie ochrony środowiska naturalnego i zachowania krajobrazu, co odbudowuje autentyczną solidarność i wspólnotę środowiska. Chodzi o to, ażeby poprzez turystykę wiejską w jej różnorodnych formach ocalić to, co najcenniejsze w rustykalnym dziedzictwie przyrodniczym i kulturowym.

Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej

Turystyka wiejska przeżywa niewątpliwie okres rozkwitu, stając się formą gospodarowania uzupełniającą dochody czerpane z tradycyjnego rolnictwa. W Europie Zachodniej traktowana jest jako antidotum na konieczność likwidowania małych gospodarstw rolnych lub wsi w ich tradycyjnym rozumieniu. Turystyka, będąc szansą dla terenów wiejskich, nieumiejętnie zarządzana może jednak nieść ze sobą zagrożenia. Dlatego należy dbać o jej prawidłowy rozwój, a dotyczy to szczególnie korelacji ze środowiskiem naturalnym i koncepcją ekorozwoju.

Potrzeba ekologizacji turystyki odnosi się zarówno do producentów, jak i konsumentów usług turystycznych. W jednym i drugim przypadku wymaga często głębokich przewartościowań w podejściu do tego zagadnienia. Stąd w podejmowaniu działań kreujących turystykę należy uwzględniać zagadnienia zrównoważonego rozwoju środowiska naturalnego, rozumiane jako podejmowanie i wprowadzanie w życie takich decyzji prawnych, ekonomicznych czy instytucjonalnych, które na zasadzie kompromisu pogodzą często przeciwstawne cele właściwe dla gospodarczego, społecznego i ekologicznego rozwoju regionu.

Kompleksowe podejście nabiera szczególnego znaczenia, jeżeli uświadomimy sobie, że w budowie lokalnych czy regionalnych strategii rozwojowych preferowany jest przede wszystkim rozwój gospodarczy. Innymi słowy zrównoważony rozwój to taki, w którym osiąga się maksimum dobrobytu z dostępnych dla danej populacji zasobów, tak ażeby zostały one przekazane w sposób jak najmniej uszczuplony przyszłym pokoleniom⁶.

⁶ Na Konferencji ONZ w roku 1992 w Rio de Janeiro opracowano Agendę 21, stanowiącą obszerny program działań dotyczący wszelkich obszarów zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarki – w tym rolnictwa. Zasada zrównoważonego rozwoju oznacza, że zapewnienie zaspokojenia potrzeb ludności ma przebiegać bez uszczerbku dla przyszłych pokoleń (por. Wiśniewska 1999).

Obejmuje on trzy podstawowe aspekty:

- społeczno-ekonomiczny – zakładający najbardziej racjonalne, a więc efektywne i oszczędne wykorzystanie zasobów, zgodnie z zasadami ochrony środowiska;
- społeczno-kulturowy – oznaczający zapewnienie poszczególnym jednostkom i społeczeństwu lokalnym większej kontroli nad własnym życiem, przy pełnym poszanowaniu wyznawanych wartości religijnych, kulturowych czy etycznych;
- ekologiczny – zakładający dążenie do zachowania nienaruszonego środowiska biologicznego.

Rola dwóch pierwszych w turystyce wiejskiej została przedstawiona wcześniej. Natomiast aspekt ekologiczny nabiera szczególnego znaczenia w jej zrównoważonym rozwoju. Korzyści wynikające z przestrzegania kodeksu ekologicznego dotyczą nie tylko turystów przyjeżdżających na wieś, ale i całego otoczenia, zarówno w mikro, jak i makroskali. Ekologiczny rozwój turystyki obejmuje wiele zagadnień z nią związanych. Należy więc promować formy turystyki szczególnie przyjazne środowisku, rozwijać infrastrukturę wspierającą ekologiczne jej wzory, rozszerzać produkcję żywności o zwiększonych parametrach ekologicznych, podejmować działania w turystyce czy rolnictwie dostosowane do środowiska i krajobrazu.

Promocja wszystkich odmian turystyki wiejskiej wymaga więc harmonizowania wielu obszarów życia tego środowiska. Nicią łączącą funkcjonowanie społeczności lokalnej stają się działania, których celem będzie utrzymanie kruchej równowagi pomiędzy wymogami ekologii, wzbogacania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego a osiąganą satysfakcją ekonomiczną z usług turystycznych. U podstaw wszelkich decyzji powinna leżeć zawsze ich neutralność ekologiczna. W tej sytuacji, planując kolejne przedsięwzięcia w ruchu turystycznym, kategorycznie powinno się przestrzegać wskaźników określających możliwości społeczno-przyrodnicze wykorzystania danego środowiska, do których należą:

- wydolność infrastruktury, gdzie wyznacza się dopuszczalny stopień obciążenia urządzeń komunalnych i rekreacyjnych niepowodujący ich przyspieszonej dekapitalizacji;
- wydolność ekologiczna, wyznaczająca dopuszczalny stopień obciążenia środowiska przyrodniczego, przy którym flora i fauna nie ulega degradacji;
- wydolność fizyczna, wyznaczająca liczbę turystów na danym terenie niezakłócającą rozwoju środowiska;

– wydolność społeczno-psychologiczna, oznaczająca dopuszczalny stopień obciążenia ruchem turystycznym mieszkańców regionu niepowodujący destrukcji rodziny czy degradacji środowiska (Maciąg 1998, na podstawie wskaźników wyznaczonych przez Austriacki Instytut Planowania).

Zrównoważony rozwój środowiska naturalnego oznacza więc zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej, podobnie jak degradacja krajobrazu prowadzi do niszczenia turystyki. Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej kojarzy się jednoznacznie z obszarem o naturalnej szacie przyrodniczej, charakterze rolniczym, zdrowym klimacie, kultywującym własną historię, tradycje i lokalną kuchnię wykorzystującą miejscową żywność produkowaną metodami ekologicznymi. Tak rozumiany rozwój, pozwoli zminimalizować szkodliwe oddziaływanie turystyki na środowisko, przyczyni się do ochrony wartości terenów wiejskich, ich walorów naturalnych i rekreacyjnych, zachowania tych obszarów dla przyszłych pokoleń.

Najbardziej łagodne formy turystyki wiejskiej związane z agroturystyką zakładają turystyczne zagospodarowanie potencjału regionu. Potencjał ten uprzedmiotowiony jest:

a) **w gospodarstwie rolnym** – zakwaterowanie, wyżywienie, poznanie pracy na wsi, sposobu spędzania wolnego czasu, zetknięcie z kulturą ludową, historią regionu, filozofią i sposobem myślenia mieszkańców;

b) **we wsi** – reprezentującej wspólnotę ludzi tam mieszkających – turyści poznają kulturę wiejską, uczestniczą w obrzędach, korzystają z infrastruktury, czerpią z dobrodziejstw środowiska przyrodniczo-kulturowego w postaci czystego powietrza i wody, flory i fauny, czy pięknego krajobrazu.

Uwagi końcowe

Turystyka może przyczynić się do rozwiązania przynajmniej części problemów, z jakimi boryka się polska wieś. Wynika to z faktu, że samo rolnictwo, jak również środowisko rustykalne, spełnia wiele wymogów stawianych przez różne formy turystyki. Małe gospodarstwa rolne, czyste środowisko przyrodnicze, niewielki stopień uprzemysłowienia, wolna siła robocza, słabe gleby stanowią dość istotne argumenty na rzecz poszukiwania dodatkowych źródeł zarobkowania.

Turystyka wiejska ma charakter złożony, a więc jej rozwój zależy od wielu instytucji i szeregu wspólnie podejmowanych akcji. Jeżeli usługi turystyczne traktujemy jako jedno z ogniw restrukturyzacji i modernizacji

obszarów wiejskich, to wydaje się, że aktywne rozwijanie tej działalności wymaga pomocy finansowej, oświatowej i doradczej państwa, instytucji samorządowych oraz dostępu do środków pomocowych Unii Europejskiej.

Warunkiem podjęcia działań związanych rozwojem usług turystycznych jest posiadanie odpowiedniej wiedzy. Dotyczy ona takich zagadnień, jak: rozpoznanie istniejącego rynku turystycznego, czynników stymulujących atrakcyjność regionu, na którym chcemy świadczyć usługi, możliwości rozpoczęcia działalności czy ryzyka z nią związanego, źródeł finansowania przedsięwzięć turystycznych, warunków lokalowych usługodawcy.

Konieczne są również wiadomości w zakresie obsługi przyszłego klienta, stąd konieczność szkolenia osób zainteresowanych. Wielu rolników uważa, że istnieje zbyt duże ryzyko przy świadczeniu usług turystycznych. Bariery tę mogą przełamać jedynie rzetelne badania marketingowe, które dadzą odpowiedź na szereg pytań i wątpliwości z tym związanych.

Zasadniczą przeszkodą w podejmowaniu tego typu usług jest:

- nieznamość wymagań stawianych przez ewentualnych odbiorców oferty,
- słabe rozeznanie działania rynku turystycznego w ogóle, w tym szczególnie agroturystycznego,
- trudności finansowe.

Jeżeli turystyka wiejska ma być jednym z narzędzi aktywizujących lokalną społeczność, dzięki której możliwe jest zwiększenie zatrudnienia i dochodów ludzi tam mieszkających, to w jej propagowanie i rozwijanie muszą włączyć się różne instytucje działające w regionie, powiecie, gminie czy wsi. Turystyka w środowiskach rustykalnych jest nie tylko szansą dla poszczególnych gospodarstw, ale także wsi i gminy. Stwarza bowiem zupełnie nowe możliwości użytkowania i wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zabudowań gospodarczych i infrastruktury lokalnej. Agroturystyka, jako potencjalne źródło dochodów i zatrudnienia, sprzyja rozwijaniu dalszych inicjatyw społecznych, zatrzymaniu odpływu ludzi ze wsi i utrzymaniu tej społeczności w stanie aktywności.

Szczególną rolę w rozwijaniu przedsięwzięć agroturystycznych ma do odegrania system doradztwa, który przygotowuje mieszkańców wsi do podjęcia usług turystycznych oraz wskazuje sposoby promocji. Stąd potrzeba wykreowania odpowiednio kwalifikowanych kadr z nią związanych. Dotyczy to zarówno twórców kwater, doradców instruktorów, jak i organizatorów turystyki w administracji lokalnej oraz stowarzyszeniach

agroturystycznych⁷ czy biurach podróży. Szczególną rolę przypisuje się regionalnym stowarzyszeniom grupującym określone środowiska, co pozwala na lepsze i silniejsze prezentowanie potrzeb agroturystycznych na danym obszarze.

Podsumowując rozważania o miejscu i roli agroturystyki i turystyki wiejskiej w restrukturyzacji i modernizacji gmin na terenach rustykalnych trzeba dokonać próby konkretyzacji zadań w zakresie jej rozwoju na szczeblu regionalnym. Należy do nich:

- rozbudowa i modernizacja bazy turystycznej w gospodarstwach indywidualnych, przy jednoczesnym tworzeniu korzystnego systemu kredytowania;
- pomoc w przygotowaniu produktu turystycznego⁸ o określonej jakości i standardzie oraz w rozpoczęciu działalności gospodarczej w sektorze turystycznym;
- uruchomienie systemu przepływu informacji dla usługodawców i usługobiorców oraz promocji i dystrybucji usług turystycznych;
- tworzenie bazy danych o rezerwacji miejsc;
- kształtowanie turystyczno-wypoczynkowego i kulturowego wizerunku gminy, wsi i regionu przez: uruchamianie szlaków turystycznych (wodnych, pieszych, rowerowych), kształcenie w szkołach rolniczych kwalifikowanych kadr na potrzeby turystyki wiejskiej, wydawnictwa promocyjne, foldery, artykuły prasowe, audycje radiowe i telewizyjne, warsztaty malarskie lub rzeźbiarskie, festyny, jarmarki, sprzedaż wyrobów rękodzieła artystycznego itp.;
- aktywizacja mieszkańców gmin przez kształtowanie u nich świadomości turystycznej.

Szczególną rolę w tworzeniu i promowaniu różnych wariantów turystyki wiejskiej na szczeblu regionalnym mają do spełnienia: urzędy gmin, samorządy lokalne i ich terenowe struktury, instytucje wspomagające i kredytujące turystykę. Koordynatorem wielu poczynąń na tym polu mogą być stowarzyszenia regionalne i związki rolników zajmujące się agroturystyką.

⁷ Stowarzyszenia turystyki wiejskiej, reprezentujące mieszkańców wsi prowadzących działalność agroturystyczną, zjednoczyły się w Fundacji Turystyki Wiejskiej. Deklaracja Programowa Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” została przyjęta przez Grupę Roboczą ds. Powołania Federacji w dniu 24 października 1995 r. w Ciekotach k. Kielc.

⁸ W wąskim znaczeniu – to, co turyści kupują, np. transport lub zakwaterowanie, oddzielnie lub w formie pakietu, w szerszym znaczeniu – kompozycja tego, co turyści robią, oraz walorów, urządzeń i usług, z których w tym celu korzystają, organizacja różnych form spędzania czasu, atrakcyjność usytuowania gospodarstwa, dostępność innych usług (Medlik 1995).

Literatura

- Bieńkowski A., 2000, *Przedsiębiorcy – przedsiębiorczość – przedsiębiorstwa w wielofunkcyjnym rozwoju wsi*, Gospodarka w Praktyce i Teorii, 2 (7).
- Dębniewska M., Tkaczuk M., 1997, *Agroturystyka: koszty, ceny, efekty*, Poltext, Warszawa.
- Drzewiecki M., 1992, *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Warszawa.
- Dudek-Wojtyła R., 1997, *Szanse agroturystyki w woj. zamojskim a świadomość jej mieszkańców*, Wieś i Rolnictwo, 2 (95).
- Gomółka B., 2000, *Agroturystyka w regionie sądeckim. Szanse i bariery rozwoju*, Wieś i Rolnictwo, 1 (106).
- Jaźwińska A., Sikorka-Wolak I., 2000, *Turystyka wiejska a problemy bezrobocia na wsi (Ze szczególnym uwzględnieniem terenów przygranicznych)*, Wieś i Rolnictwo, 2 (107).
- Kmita E., 1994, *Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 2.
- Maciąg J., 1996, *Źródła i perspektywy turystyki wiejskiej. Od wywczasów do agroturystyki*, Wieś i Rolnictwo, 3 (92).
- Maciąg J., 1998, *Wieś letniskowa i agroturystyka, Sprawozdanie z konferencji*, Wieś i Rolnictwo, 3 (100).
- Medlik S., 1995, *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*, PWN, Warszawa.
- Wiśniewska B., 1999, *Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej – idee, działania, efekty. Sprawozdanie z VI Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego*, Wieś i Rolnictwo, 2 (103).

Farm tourism and rural tourism as a chance of development for rural communes

Summary

Rural tourism stands a chance of new, not existing so far, perspectives of development related, first of all, to revitalisation of rural regions. Tourists services bring along new job positions, change of social consciousness, growing respect for and interest in environment. Rural tourism is also observed as one of the elements of multifunctional development of rural regions and, at the same time, as an alternative source of income.

Tourism being a chance for rural regions, however, badly managed can bring about some threats. That is why, it is so important to correlate it with natural environment and the conception of eco-development. The need to create ecological tourist services refers both to producers and consumers. While creating tourism, some changes in favour of reasonable development of the environment should be taken into consideration, such changes as: undertaking and introducing such legal, economic or institutional decisions, which while reaching compromise would reconcile often-opposing aims specific for economic and social development of the region. Such a complex approach seems to be of

special importance, if we realize the fact that economic development is, first of all essential while creating regional or local strategies.

Local authorities, councils and their regional structures, some institutions sponsoring tourism, local mass media, play a vital role in creating and promoting various forms of rural tourism. Regional associations and farmers' unions dealing, among others with argi-tourism, can be co-ordinating many activities.

Translated by Elżbieta Lubińska